

Μνήμων

Τόμ. 39 (2022)

Μνήμων

ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΜΕΛΕΤΗΣ ΝΕΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ

ΜΝΗΜΩΝ

ΜΕΛΕΤΕΣ

ΜΑΡΙΑ ΑΡΒΑΝΙΘΗ, Σπαθιά και άλλα όπλα: Στοιχεία για τον αφοπλισμό των μη Μουσουλμάνων στα χάνια της Κωνσταντινούπολης, Μάρτιος – Απρίλιος 1821 ● ΣΑΚΗΣ ΔΗΜΗΤΡΙΑΔΗΣ, Ένα νησί σε δύο επικράτειες: Η Κάλυμνος ανάμεσα στην Ελληνική Επανάσταση και την οθωμανική εξουσία (1824-1825) ● ΜΗΝΑΣ ΑΝΤΥΓΙΑΣ, Σπογγαλιεντικές συντροφίες και επιχειρήσεις στην Ύδρα στα τέλη της Επανάστασης και τα πρώτα χρόνια της οθωμανικής περιόδου (1830-1840) ● ΣΩΤΗΡΟΔΑΣ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, Το θεσμικό πλαίσιο και η γραφειοκρατία της αποκατάστασης των αγωνιστών της Ελληνικής Επανάστασης (1821-1906) ● ΔΗΜΗΤΡΑ ΠΥΡΡΙΗΡΗ, Η ώρα της ανταλλαγής: Οι ανταλλάξιμοι Μουσουλμάνοι στον τοπικό Τύπο: Οι περιπτώσεις της Κρήτης και της Μακεδονίας ● ΑΡΤΕΜΙΣΙΑ ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ – ΚΥΡΙΑΚΗ ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΟΠΟΥΛΟΥ – ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗ ΜΕΛΙΟΥ, Από τη Βιθνία στην Ελλάδα: Πτυχές της κοινωνικής, οικονομικής και πολιτιστικής ζωής στον τόπο προέλευσης και εγκατάστασης μέσα από το Αρχείο Προφορικής Παράδοσης του ΚΜΣ ● ΜΑΡΙΑΝΝΑ ΚΑΡΑΛΗ, Ο «τεκμηριωτικός» φακός της αιωνιότητας του αίματος: Οι φωτογραφικοί «απαρράλληλοι» της Nelly's και η εποχή τους ● ΘΕΟΦΙΛΟΣ ΔΙΑΜΑΝΤΗΣ, Τα τοπικά οικονομικά δίκτυα των Ομάδων Ενδύλων Καταδικασμένων Αγωνιστών (ΟΕΚΑ) ως πρώιμο στάδιο του Δημοκρατικού Στρατού Ελλάδας

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΟ ΔΟΚΙΜΙΟ

ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ ΧΑΡΤΟΜΑΤΣΙΔΗ – ΝΑΤΑΛΙΑ ΤΣΟΥΡΜΑ, Δημογραφικές μεταβολές στην Ελλάδα της Κατοχής (1941-1944/45): Μια ιστοριογραφική προσέγγιση της πληθυσμιακής κινήτικότητας

ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑ ΚΑΙ ΜΑΡΤΥΡΙΕΣ

ΛΕΩΝΙΔΑΣ ΜΟΪΡΑΣ, Δύο οθωμανικά τεκμήρια για τον Ρήγα ● ΑΛΕΞΑΝΔΡΑ ΣΦΟΙΝΗ, «Μια πιστή εικόνα της Ελλάδας»: Από το ημερολόγιο του ιρλανδού φιλέλληνα James Emerson (1825) ● ΙΩΑΝΝΗΣ ΠΑΠΑΧΡΗΣΤΟΣ, Οι ενθυμήσεις του Μαρμερηνού Λαμπρινού Κ. Δημαρχόπουλου, 1821-1866 ● ΧΡΗΣΤΟΣ ΛΟΥΚΟΣ, Μερικές σκέψεις για τη ζωή, το επιστημονικό έργο και την ποικίλη δράση του Αντωνίου Σαγγάλα

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΕΣ

Εκδόσεις για το 1821. Μια δεύτερη αποτίμηση: Χάρης Αθανασιάδης, Δημήτρης Δ. Αρβανιτάκης, Σίμος Μποζίκης, Μιχάλης Σωτηρόπουλος, Άννα Αθανασούλη, Παναγιώτης Στάθης ως Ευθύμιος Μαχαίρας, Βασιλική Θεοδώρα, Νικόλαος Αβραάμ, Κατερίνα Γαβρίλα, Δημήτρης Γαβρής, Ζωή Καζάκου

39

ΑΘΗΝΑ 2022

Χρήστος Λούκος, Ιωάννης Καποδίστριας. Μια απόπειρα ιστορικής βιογραφίας, ΜΙΕΤ, Αθήνα 2022

ΣΙΜΟΣ ΜΠΟΖΙΚΗΣ

doi: [10.12681/mnimon.37429](https://doi.org/10.12681/mnimon.37429)

Copyright © 2024, Μνήμων

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΜΠΟΖΙΚΗΣ Σ. (2024). Χρήστος Λούκος, Ιωάννης Καποδίστριας. Μια απόπειρα ιστορικής βιογραφίας, ΜΙΕΤ, Αθήνα 2022. *Μνήμων*, 39, 332–335. <https://doi.org/10.12681/mnimon.37429>

λύπλοκης, όχι ευθύγραμμης, άνισης και αντιφατικής διαδικασίας έμπρακτης μετάβασης από τον προεπαναστατικό κόσμο στη νεωτερικότητα. Και δεν μπορεί κανείς να μη σκεφτεί αντιστιχτικά, για παράδειγμα, πόσο αντιϊστορική και ιδεολογικοποιημένη είναι η συζήτηση για κλειστούς κόσμους, για δίπολα, για δήθεν απόλυτη σύγκρουση «προόδου» και «συντήρησης» (αντιλαμβανόμεστε ποιος θεωρείται ότι εκπροσωπεί τι, δεν είναι δύσκολο) στα κοσμογονικά χρόνια του Αγώνα.

ΔΗΜΗΤΡΗΣ Δ. ΑΡΒΑΝΙΤΑΚΗΣ

«Το πρόβλημα Καποδίστριας»

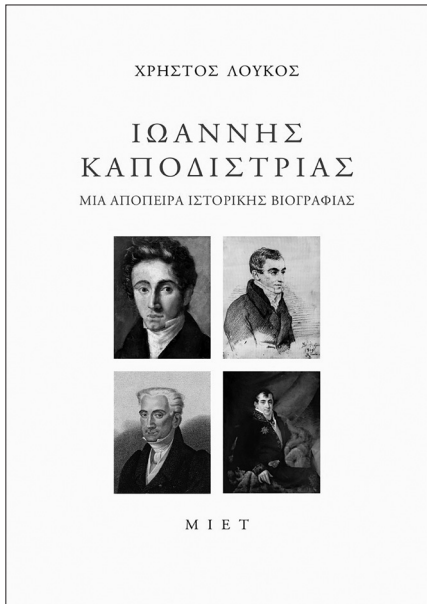
Χρήστος Λούκος, *Ιωάννης Καποδίστριας. Μια απόπειρα ιστορικής βιογραφίας*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 2022, 554 σ.

«Το πρόβλημα Καποδίστριας» είναι ο τίτλος ενός άρθρου που είχε γράψει ο Χαρ. Θεοδωρίδης στην *Επιθεώρηση Τέχνης* με αφορμή την έκδοση ενός βιβλίου για τον Κυβερνήτη.¹ Δανείζομαι αυτόν τον τίτλο, για να αποδώσω με τρεις λέξεις το πρόσφατο βιβλίο του Χρήστου Λούκου, που είναι δομημένο με άξονα τον Ιωάννη Καποδίστρια και την εποχή του. Εξάλλου, μια μελέτη 554 σελίδων μπορεί να συμπυκνωθεί μόνο προσωρινά, για τις ανάγκες μιας βιβλιοκρισίας, υπό την προϋπόθεση της επιστροφής στο όλο κείμενο, στις πολλαπλές συνιστώσες του και στα πεδία που καλύπτει.

Προτάσσω τρεις λέξεις που δεν αρκούν, παραπέμπουν όμως σε κάτι άλλο, στην *ιστορία-πρόβλημα*, στο πρόσωπο και στα πράγματα ως συντελεστές μιας ερμηνείας. Το τι ερμηνεύεται σε αυτό το βιβλίο ο συγγραφέας φροντίζει, νομίζω, να το θέσει εξ αρχής με τον υπότιτλο: είναι «μία απόπειρα ιστορικής βιογραφίας» και, θα έλεγα, μέσω αυτής, η προσέγγιση μιας εποχής. Διαβάζω έτσι στον υπότιτλο μια δήλωση που οριοθετεί και προσανατολίζει: α) *μία*, έναντι και πλάι στις άλλες· β) *απόπειρα*, τοποθετημένη ανάμεσα στις παλαιότερες και στις μελλοντικές προσεγγίσεις· γ) *ιστορική*, διασταυρωμένη με τα ζητήματα της εποχής της και, εντέλει, δ) *βιογραφία*, ιστορία του ίδιου του προσώπου και πολλά περισσότερα από αυτήν, αφού περιλαμβάνει τα πράγματα και τις σημασίες, τον Καποδίστρια και τους άλλους, που με τον ένα ή τον άλλο τρόπο θα μπορούσαν να συζητηθούν από κοινού.

Θα σταθώ κυρίως σε ένα μέρος της μεγάλης εικόνας. Η ύλη του βιβλίου οργανώνεται σε ενότητες, διαιρεμένες σε κεφάλαια, με βάση φάσεις και ορόσημα από τη ζωή του «πρωταγωνιστή» και διαπιστώσεις που εγγράφονται διαδοχικά σε ό,τι ακολουθεί: τα πρώτα χρόνια στην Κέρκυρα και η θητεία του στην Επτάνησο Πολιτεία, η ένταξη και η εδραίωσή του στους κόλπους της ρωσικής διπλωματίας, η εμφάνιση της Φιλικής Εταιρείας και ο Καποδίστριας, η στάση του στα χρόνια της Επανάστασης και η διακυβέρνηση του ελληνικού κράτους. Τα πρώτα τέσσερα μέρη καταλαμβάνουν το

1. Χ. Θεοδωρίδη, «Το πρόβλημα Καποδίστριας (Απ' αφορμή ενός βιβλίου)», *Επιθεώρηση Τέχνης* 3 (1955), σ. 213-217. Επρόκειτο για το βιβλίο του Αλέξανδρου Δεσποτόπουλου, *Ο Κυβερνήτης Καποδίστριας και η απελευθέρωση της Ελλάδος*, ΜΙΕΤ, Αθήνα 1954.

μισό βιβλίο και φτάνουν έως το 1827, ενώ το πέμπτο μέρος, που καλύπτει το δεύτερο μισό της ύλης, αρχίζει από το 1827 και ολοκληρώνεται στο 1831. Το βιβλίο αποτελεί μια νέα σύνθεση, με αφετηρία παλαιότερες συμβολές του συγγραφέα,² που ενσωματώνει πρόσθετο αρχειακό υλικό, διαπιστώσεις από έργα βασισμένα σε ρωσικά αρχεία και την πρόσφατη σχετική βιβλιογραφία.³ Περιλαμβάνει, επίσης, ένα κατατοπιστικό ευρετήριο και κατάλογο εικόνων, εισαγωγή και επίλογο που συνοψίζουν την οπτική και τα βασικά συμπεράσματα.

Σε αυτό το σημείωμα κρατώ κυρίως την προσωπική ιστορία του Καποδίστρια (κοινωνική προέλευση, σπουδές, αντιλήψεις, συναισθήματα, αγώνες, ρόλοι στα Επτάνησα και στην υπηρεσία της ρωσικής διπλωματίας), που παρουσιάζεται άρ-

τια συνυφασμένη με τις αλληπάλληλες ανακατατάξεις στον επτανησιακό χώρο μετά το 1797, με τις πολεμικές συγκρούσεις και με τους διεθνείς διακανονισμούς του καθεστώτος των Ιονίων Νήσων. Αφήνω κατά μέρος άλλες ενδιαφέρουσες όψεις που εντοπίζονται στη συγκεκριμένη μελέτη, για να τονίσω τα πεδία, μέσα στα οποία διαμορφώθηκαν οι πρώτοι αυτοπροσδιορισμοί και οι ετεροπροσδιορισμοί του Καποδίστρια καθώς και η κοινωνική και η γεωγραφική του κινητικότητα προς την ελίτ της ευρωπαϊκής διπλωματίας –ως επιστέγασμα μιας επένδυσης του ίδιου (και της οικογένειάς του) με υπομονή, στερήσεις, μεθοδική προσπάθεια και κοπιαστική εργασία.

Ως εδώ θα έλεγα ότι ο Χρήστος Λούκος συνοψίζει την ταυτότητα και τις κατευθύνσεις του Καποδίστρια μέχρι το 1818 (επτανησιακός πατριωτισμός, συντηρητικός εκσυγχρονισμός, ορθοδοξία, αντιβρετανική στάση), όπως διαμορφώθηκαν πάνω στην προοπτική και στις διακυμάνσεις του προγράμματος συγκρότησης μιας ελληνικής-επτανησιακής ρεπουμπλικας⁴ με άξονα τη νομιμότητα και τις εγγυήσεις του

2. Ενδεικτικά, βλ. Χρήστος Λούκος, *Η αντιπολίτευση κατά του κυβερνήτη Ιω. Καποδίστρια, 1828-1831*, Αθήνα, Θεμέλιο, 1988· ο ίδιος, *Ιωάννης Καποδίστριας*, επιμ. Βασίλης Παπαγιωτόπουλος, *Τα Νέα / Ιστορική βιβλιοθήκη*, Οι Ιδρυτές της Νεότερης Ελλάδας, Αθήνα 2009.

3. Ας μου επιτραπεί εδώ ένα σχόλιο εκτός κειμένου: το βιβλίο φαίνεται ότι κατατέθηκε στον εκδότη τον Απρίλιο του 2021. Από τότε μέχρι σήμερα κυκλοφόρησαν (και αναμένεται να κυκλοφορήσουν) αρκετά βιβλία και άρθρα για το Εικοσιένα και την εποχή του. Αυτό σημαίνει ότι θα χρειαστεί μια νέα περίοδος και άλλοι χρόνοι για να επισκεφτούμε ξανά και ξανά το νέο υλικό, τις διαπιστώσεις, τις αναθεωρήσεις και τις ιδέες που στο μεταξύ έχουν προταθεί.

4. Βλ. Δημήτρης Αρβανιτάκης, *Η αγωγή του πολίτη. Η γαλλική παρουσία στο Ιόνιο (1797-1799) και το έθνος των Ελλήνων*, Αθήνα, ΠΕΚ, 2020· του ίδιου, «Προσλήψεις της αρχαιότητας στο Ιόνιο (17ος-αρχές 19ου αι.)», Αλέξανδρος Κατσιγιάννης, Δημήτρης Πο-

διεθνούς συστήματος, τη θέση που απέκτησε ο ίδιος μέσα σε αυτό το σύστημα και τα μεγάλα διακυβεύματα στο πλαίσιο της μέχρι τότε σταδιοδρομίας του. Στη συνέχεια, ο συγγραφέας προχωρά χαρτογραφώντας τον ρόλο που είχε η «εμβόλιμη ανάδυση»⁵ της Φιλικής Εταιρείας και κυρίως η Επανάσταση, καθώς παρήγαγε αποτελέσματα που αναπροσδιόρισαν τα πράγματα, ακόμα και σε προσωπικό επίπεδο για τον ίδιο τον Καποδίστρια –και αυτό καθίσταται αρκετά σαφές στις σελίδες του βιβλίου.

Η Επανάσταση λειτούργησε ως επιταχυντής στη διαφοροποίηση του Καποδίστρια ως προς τις συντηρητικότερες θέσεις που είχε υιοθετήσει ο τσάρος Αλέξανδρος Α΄ μέσα στο σύστημα των ευρωπαϊκών συνεδρίων. Η άρνηση της Ρωσίας να διεγείρει τις τριβές που παρήγαγε η Ελληνική Επανάσταση, οδήγησε στον παροπλισμό του και στα χρόνια των ζυμώσεων της Γενεύης. Με την Επανάσταση η Ελλάδα εντάχθηκε πλέον ως χώρα στον ορίζοντα των υπολογισμών του και ως ζήτημα που προσδοκούσε να έχει ευτυχή κατάληξη. Αναγνώρισε τη σημασία που είχαν τα τετελεσμένα του πολέμου και οι θεσμικές επιλογές των ελληνικών αρχών. Ο ίδιος, εξάλλου, αλληλογραφούσε για πολιτικά ζητήματα και στρατηγικές με σημαίνοντα πρόσωπα στους κόλπους των επαναστατημένων Ελλήνων, αναμείχθηκε στους φιλελληνικούς κύκλους, ενώ προσδοκούσε και εργαζόταν για μια επιστροφή στην ενεργό υπηρεσία, καθώς έβλεπε τα ίχνη της σταδιακής μεταστροφής της Αγγλίας, της Ρωσίας και της Γαλλίας από τα τέλη του 1822 και κυρίως μετά τη διαδοχή στον ρωσικό θρόνο.

Όπως προαναφέρθηκε, το δεύτερο μισό του βιβλίου παρακολουθεί σε όλη της την πυκνότητα τη λεγόμενη καποδιστριακή περίοδο (πολιτικά – αντιπολίτευση, διοικητικά – θεσμοί, οικονομικά και κοινωνικά ζητήματα, διπλωματία και διεθνείς σχέσεις), με αφετηρία τις πρώιμες διεργασίες για την πρόσκλησή του στην επαναστατημένη Ελλάδα⁶ και τη μεταγενέστερη εκλογή του, με κορμό τα χρόνια της διακυβέρνησης και με κατάληξη τη δολοφονία του και τα επακόλουθά της. Δεν θα επεκταθώ περαιτέρω στο περιεχόμενο αυτού του μέρους. Περιέχει ζητήματα που εμπίπτουν στο άμεσο ερευνητικό μου ενδιαφέρον και απαιτεί μια άλλου τύπου προσέγγιση, που θα άλλαζε τον επιγραμματικό χαρακτήρα που έχει το σημείωμα αυτό. Θα ήθελα όμως καταληκτικά να σταθώ σε δύο γενικότερα ζητήματα.

Ο Βασίλης Παναγιωτόπουλος έχει μιλήσει⁷ για τη βιογραφία που έχει σημασία (και που παράγει θα έλεγα σημασίες), όταν καθίσταται «η ίδια ερμηνευτική της δράσης του προσώπου». Ο Λούκος σε αυτό το βιβλίο παραδίδει μια τέτοια μελέτη, ενώ

λυχρονάκης, Κωνσταντίνος Χρυσόγελος (επιμ.), «Προς μάθηση εντελεστέραν». Ο Χριστόφορος Φιλητάς (1787-1867) και η συγκρότηση της Νεοελληνικής Φιλολογίας τον 18ο και 19ο αιώνα, Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων, Αθήνα 2022, σ. 287-307.

5. Για τον όρο βλ. Νίκος Ροτζώκος, *Οργανώνοντας την επανάσταση του 1821: Η Φιλική Εταιρεία, ο Χριστόφορος Περραιβός και τα αυτοκρατορικά συνωμοτικά δίκτυα στην Ανατολική Μεσόγειο*, Αθήνα, ΕΑΠ, 2021.

6. Βλ. επίσης Γιάννης Κόκκωνας, *Ο πολίτης Πέτρος Σκυλίτζης Ομηρίδης 1784-1872. Μελέτη της συμμετοχής ενός ελάσσονος σε γεγονότα μείζονος σημασίας*, ΕΜΝΕ – Παράρτημα του περιοδικού *Μνήμων* αρ. 13, Αθήνα 2003.

7. Βασίλης Παναγιωτόπουλος κ.ά., «Συζήτηση στοργυλής τράπεζας», Ουρανία Καϊάφα (επιμ.), *Βιογραφία, αυτοβιογραφία, ιστοριογραφία, Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, Σχολή Μωραΐτη, Αθήνα 2021, σ. 182.*

διατρέχει 30 περίπου χρόνια με τις δέουσες σταθμίσεις, με άξονα τον Καποδίστρια και τον κόσμο γύρω του. Αναγνωρίζει ότι οι δομικοί περιορισμοί, γενικά ή σε προσωπικό επίπεδο, δεν είναι απόλυτοι και ανεξάρτητοι από τον χρόνο, τον χώρο, τα ζητήματα, και ότι τα υποκειμένα είναι ικανά να επαναπροσδιορίζουν τις ταυτότητες και τις στρατηγικές τους, καθώς ορίζουν και λαμβάνουν υπόψη την πραγματικότητα.⁸

Ως καταξιωμένος επαγγελματίας ιστορικός οριοθετεί «το πρόβλημα Καποδίστριας» και φυσικά το αναλύει και το συζητά, μεταξύ άλλων ως παράδειγμα για τον έλεγχο του μετασχηματισμού των υποκειμένων και των δομών. Εξάλλου, όπως κι αν ορίζουμε αυτές τις έννοιες, σε όποιο πεδίο κι αν στρέφουμε το ερευνητικό μας βλέμμα (πολιτικό, οικονομικό, κοινωνικό, πολιτισμικό), με τον ίδιο τρόπο που υπάρχει «το πρόβλημα Καποδίστριας», με τον ίδιο τρόπο υπάρχει και «το πρόβλημα Σολωμός»,⁹ «το πρόβλημα Καραϊσκάκης»¹⁰ ή «το πρόβλημα Αικατερίνη Τζίκια του Αναστάση».¹¹ Το εύρος των κόσμων, το μέγεθος και το είδος του διαθέσιμου υλικού μπορεί να αλλάξει, όμως το ερώτημα του κοινωνικού μετασχηματισμού παραμένει σε όλες τις περιπτώσεις το ίδιο, για τον ιστορικό.

Θα έλεγα έτσι, κλείνοντας, ότι η νέα συμβολή του Χρήστου Λούκου για τον Ιωάννη Καποδίστρια, μαζί με άλλα καλά βιβλία που κυκλοφόρησαν αυτή τη διετία, συγκροτούν σιγά-σιγά μια παρακαταθήκη για τις μελλοντικές ερευνητικές κατευθύνσεις γύρω από τα ζητήματα του Εικοσιένα και της συγκυρίας που είχε προηγηθεί.

ΣΙΜΟΣ ΜΠΟΖΙΚΗΣ

Κωνσταντίνα Ζάνου, *Τραυλίζοντας το έθνος. Διεθνικός πατριωτισμός στη Μεσόγειο, 1800-1850*, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, 2022, 322 σ.

Η διαδικασία της μετάβασης από τον κόσμο των αυτοκρατοριών του 18ου αιώνα στον οικείο μας νεωτερικό κόσμο των εθνών-κρατών έχει απασχολήσει εδώ και πολλές δεκαετίες ιστορικούς και άλλους κοινωνικούς επιστήμονες. Η παλαιότερη και συνήθης ερμηνεία ήταν ότι οι απαρχές της μετάβασης στη νεωτερικότητα βρίσκονται στις δημοκρατικές επαναστάσεις του 18ου αιώνα (με την έμφαση να δίνεται στην Αμερικάνικη και κυρίως τη Γαλλική), και στη διάχυση των ιδεών που αυτές γέννησαν στον υπόλοιπο κόσμο. Αυτό το σχετικά τελεολογικό και δυτικοκεντρικό ερμηνευτικό σχήμα έχει εδώ και καιρό αμφισβητηθεί, έστω και αν σε ορισμένα ακαδημαϊκά πλαίσια

---

8. Για μια θεωρητική πραγμάτευση της σχέσης δομής-δράσης βλ. Bob Jessop, *Κρατική εξουσία. Μια στρατηγική-σχεσιακή προσέγγιση*, μτφρ. Χρήστος Μπουκάλας, Αθήνα, Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου, 2011.

9. Κωνσταντίνα Ζάνου, *Τραυλίζοντας το έθνος. Διεθνικός πατριωτισμός στη Μεσόγειο, 1800-1850*, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, 2022.

10. Διονύσης Τζάκης, *Η μεταστροφή του Καραϊσκάκη. Από τον κλεφταρματολό στον επαναστάτη*, ΕΑΠ, Αθήνα 2021.

11. Δημήτρης Δημητρόπουλος, *Λόγος γυναικών; Δέκα στιγμιότυπα από την ιστορία της ελληνικής επανάστασης*, Αθήνα, Αντίποδες, 2022.